

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

О. В. Бабаєва

**ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ
У СИСТЕМІ СТАДІЙ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
УКРАЇНИ**

Монографія

Харків
«Право»
2020

УДК 343.1(477):303.433.2
Б12

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 20 вересня 2019 р.)*

Рецензенти:

В. М. Трофименко – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Д. С. Слінько – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Бабаєва О. В.

Б12 Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України : монографія / О. В. Бабаєва ; [наук. ред. О. Г. Шило]. – Харків : Право, 2020. – 272 с.

ISBN 978-966-937-845-3

У роботі комплексно досліджено сутність підготовчого провадження та його місце в системі стадій кримінального процесу України. Проаналізовано генезу підготовчого провадження, поняття, завдання і функціональне призначення, особливості реалізації загальних засад, визначено структуру підготовчого провадження та диференціацію його процесуальної форми. Здійснено дослідження загального та диференційованих порядків підготовчого провадження, сформульовано низку науково обґрунтованих висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного КПК України, та надано рекомендації щодо застосування норм чинного законодавства.

Для науковців, викладачів, практичних працівників, студентів закладів вищої освіти.

УДК 343.1(477):303.433.2

ISBN 978-966-937-845-3

© Бабаєва О. В., 2020

© Видавництво «Право», 2020

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АСДС	– автоматизована система документообігу суду
ВС	– Верховний Суд
ВССУ	– Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ГПК	– Господарський процесуальний кодекс України
ГПУ	– Генеральна прокуратура України
ЄСПЛ	– Європейський Суд з прав людини
ЗУ	– Закон України
КК	– Кримінальний кодекс України
Конвенція	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р.
КАС	– Кодекс адміністративного судочинства України
КСУ	– Конституційний Суд України
КМРЄ	– Комітет міністрів Ради Європи
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р.
КПК 1960 р.	– Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р.
Лист	– Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223–1430/0/4–12 від 03.10.2012 р. «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України»
ПАРЄ	– Парламентська асамблея Ради Європи
СКС	– Статут кримінального судочинства від 1864 р.
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	– Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦПК	– Цивільний процесуальний кодекс України

*Світлій пам'яті мого першого
наукового керівника – д. ю. н.,
професора, академіка Національної
академії правових наук України,
заслуженого діяча науки і техніки
України
Юрія Михайловича Грошевого
Присвячую*

Передмова

Реформа кримінального процесу, яка відбулася з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., втілила прагнення законодавця закріпити таку модель кримінальної юстиції, яка відповідає загальноновизнаним міжнародним стандартам захисту прав і свобод людини та здійснення правосуддя. У зв'язку з цим істотної зміни зазнала процесуальна форма кримінального судочинства майже на всіх його етапах. Не є винятком і підготовче провадження, адже крім позбавлення його таких рудиментів розшукового кримінального процесу, як повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування, активність суду в здійсненні контролю за досудовим розслідуванням, цей етап кримінального провадження було повністю змінено відповідно до змагальної моделі судового розгляду, а диференціація процесуальної форми підготовчого провадження призвела до появи особливих порядків його здійснення і навіть можливості ухвалення вироку в цій стадії кримінального процесу.

В умовах докорінної зміни порядку підготовчого провадження правозастосовна практика стикається з низкою проблем, що обумовлені як недоліками його законодавчої регламентації, так і відсутністю єдиних підходів до розуміння правових конструкцій, що регулюють відносини в цій сфері.

Проблеми стадії підготовчого провадження в різні історичні періоди привертала увагу багатьох вітчизняних учених, зокрема: Ю. П. Аленіна, М. І. Бажанова, В. В. Вапнярчука, В. І. Галагана, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, С. І. Дячук, Я. В. Замкової, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, Л. В. Карабут, В. В. Колодчина, В. В. Леоненка, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, Л. Г. Матієк, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, Х. М. Павич, М. А. Погорецького, В. О. Попелюшка, Н. П. Сизої, Д. С. Слінька, І. А. Тітка, В. М. Трофименка, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та ін. Вони неодноразово ставали предметом дисертаційних досліджень, серед яких роботи В. В. Луцика «Повернення справи прокурору зі стадії попереднього судового розгляду» (2009), Н. О. Зражевської «Попередній розгляд справи суддею у кримінальному судочинстві України» (2011), О. В. Калужинського «Оціночна діяльність судді у підготовчому провадженні» (2015), О. Ф. Шминдрук «Підготовче провадження в кримінальному процесі України» (2016). Разом з тим підготовче провадження як тему для наукових розвідок не можна вважати вичерпаною, адже з огляду на диференціацію його процесуальної форми, різноманітність рішень, які в ньому приймаються, далеко не всі аспекти комплексно досліджено, а тим більше нормативно врегульовано.

Це обумовлює актуальність дослідження зазначеної теми і визначає її доктринальне та практичне значення, що в кінцевому рахунку полягає в отриманні нових наукових знань щодо сутності підготовчого провадження, обґрунтуванні пропозицій, спрямованих на вдосконалення його правового регулювання та забезпечення єдності правозастосування.

Авторка висловлює безмежну вдячність і глибоку повагу своєму науковому керівникові, лауреатці Державної премії України у галузі науки і техніки, заслуженій діячці науки і техніки України, докторині юридичних наук, професорці, член-кореспондентці Національної академії правових наук України, завідувачці кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Ользі Георгіївні Шило за спрямування творчого пошуку, справедливу критику, всебічну допомогу та постійну підтримку під час написання цієї роботи.

Окремі слова вдячності – колективам кафедр кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, а також кримінального процесу Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого за цінні поради, постійну допомогу та підтримку.

Глибоку вдячність за цінні поради, конструктивні зауваження та доброзичливе ставлення авторка висловлює вельмишановним рецензентам монографії: доктору юридичних наук, професору кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Володимиру Михайловичу Трофименку та кандидату юридичних наук, доценту кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Дмитру Сергійовичу Сліньку.

СУТНІСТЬ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

1.1. Історичні, правові та теоретичні основи підготовчого провадження

Для кращого розуміння сутності підготовчого провадження на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства, необхідно звернутися до історії розвитку цієї стадії у вітчизняному кримінальному процесі [18; 24]. Так, науковці зазначають, що цей кримінальний процесуальний інститут формувався поступово, його розвиток характеризувався нестабільністю [556, с. 7]. Н. О. Зражевська виділяє такі етапи історичного розвитку стадії попереднього розгляду кримінальної справи суддею на територіях, що належать до сучасної України: перший у період з 1864 р. по 1917 р.; другий – з 1917 р. по 1920 р.; третій – з 1922 р. по 1960 р.; четвертий – з 1960 р. по 2001 р. і п'ятий етап – з 2001 р. та до сьогодні [146, с. 12] (на час написання дисертації Н. О. Зражевської – 2011 р. – О. Б.). Очевидно, що в умовах прийняття КПК 2012 р. указана періодизація має бути доповнена шостим етапом – з 2012 р. до сьогодні.

Зазначимо, що вперше в законодавстві, яке діяло на території України, розглядувана стадія з'являється у СКС [509] від 20 листопада 1864 р. під назвою «віддання до суду». Вона передувала судовому розгляду і розпочиналася із вивчення висновку попереднього слідства і матеріалів кримінальної справи прокурором окружного суду, який протягом тижня з дня їх отримання був зобов'язаний дати справі законний хід (ст. 517 СКС). Це полягало в тому, що за результатами вивчення кримінальної справи прокурор приймав одне з таких рішень: 1) складав висновок про закриття кримінальної справи або передачу її через малозначність на розгляд мирового судді; 2) у разі очевидної

неповноти проведеного слідства, що не давало можливості скласти правильний висновок по суті справи, вимагав додаткових відомостей або повертав справу на дослідження; 3) якщо матеріали обвинувачення вважалися переконливими, прокурор надавав свій висновок про віддання обвинуваченого до суду у формі обвинувального акта, в якому остаточно формулював фактичний та юридичний зміст обвинувачення (ст. 519 СКС).

Далі залежно від категорії злочину обвинувальний акт спрямовувався або до окружного суду (якщо справа не передбачала її розгляду судом присяжних), або до судової палати (якщо передбачався її розгляд присяжними). У першому випадку окружний суд, отримавши обвинувальний акт прокурора, приступав до провадження за правилами, передбаченими для підготовчих розпоряджень (ст. 527 СКС). При цьому він мав компетенцію дати справі подальше спрямування або закрити справу за наслідками розгляду питань про наявність у діях обвинуваченого ознак злочину або наявність умов для зупинення судового переслідування.

У другому випадку судова палата колегіально розглядала обвинувальний акт за участі сторони обвинувачення – прокурора судової палати, який підтримував перед нею висновок прокурора окружного суду, але без участі сторони захисту. Призначався суддя-доповідач, який викладав привід до порушення кримінальної справи та інформацію про проведені в ній слідчі дії, оголошуючи матеріали протоколів, які мали значення для справи, та звертаючи увагу на «дотримання встановлених форм і обрядів» (ст. 531 СКС). Після виступу судді-доповідача прокурор судової палати оголошував висновок прокурора окружного суду та викладав власну думку по справі, після доповіді чого палата приймала рішення: про віддання до суду або про закриття справи (ст. 534 СКС); про звернення її на дослідження тощо. Судова палата була уповноважена змінити обвинувальний акт, у такому разі ухвала про віддання до суду замінювала собою цей акт (ст. 357 СКС). У разі затвердження судовою палатою обвинувального акта справа подавалася прокурором до окружного суду для розгляду за участі присяжних [151, с. 522]. Крім того, згідно зі ст. 548 СКС під час розгляду обвинувального акта невідкладно вирішувалися всі порушені за скар-

гами або заявами сторін питання щодо порядку провадження. Якщо скарги не подавалися, то суд не розглядав питання про достатність зібраних доказів, застосування запобіжних заходів тощо.

Таким чином, стадія віддання до суду передбачала детальну перевірку результатів попереднього слідства на предмет їх законності й обґрунтованості. Щодо найбільш серйозних категорій злочинів, підсудних суду присяжних, така перевірка мала особливу процедуру і здійснювалася незалежними і неупередженими суб'єктами – судовою палатою за участю її прокурора. В оцінках дослідників, у цій стадії предметом перевірки матеріалів попереднього слідства була достатність доказів [579, с. 15], а її результатом було остаточне вирішення питання про те, чи є підстави для прийняття справи до провадження суду [185, с. 749]. У підсумку, як зазначає А. В. Федіна, віддання до суду являло собою дії з вивчення і перевірки слідчих матеріалів з метою не допустити необґрунтованого притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності та виконувало два основні завдання: по-перше, контролю за досудовим провадженням, щоб запобігати передачі на судовий розгляд «неякісно» розслідуваних кримінальних справ, і, по-друге, при відсутності перешкод для передачі справи на судовий розгляд приймати рішення, необхідні для його проведення [511, с. 120]. Разом з тим особливості стадії віддання до суду, які полягали в тому, що в разі вирішення цього питання судовою палатою вона фактично відбувалася в суді другої інстанції і без участі обвинуваченого, захисника, свідків, значно обмежували змагальність у цій стадії і вели до повільного та поверхового розгляду справ [101, с. 30].

Показово, що в оцінках дореволюційних дослідників, зокрема І. Я. Фойницького, вирішення питання про те, бути чи не бути судовому розгляду, а також підготовчі до суду розпорядження, що становили зміст віддання до суду, належала не до «остаточного провадження в суді», а до «попереднього дослідження», разом із попереднім слідством [518, с. 375]. Також зверталася увага, що попереднє провадження є найбільш нестійкою частиною тогочасного процесуального законодавства, тенденції змін якої вели не тільки до зменшення питомої ваги процедури віддання до суду, а й звужували сферу її застосування [538, с. 154].

У наступний історичний період, а саме після 1917 р., розглядувана стадія кримінального процесу кілька разів трансформувалася залежно від змін у соціально-політичній сфері. Так, КПК УСРР 1922 р. передбачав кілька варіантів віддання до суду: 1) у кримінальних справах, по яким проведення попереднього слідства не передбачалося, прокурор, отримавши матеріал дізнання, мав з'ясувати, чи встановлені всі обставини справи, після чого міг постановити про віддання обвинуваченого до суду або направляв справу для провадження додаткового дізнання чи попереднього слідства, закривав провадження по справі (ст. 226 КПК УСРР 1922 р.); 2) у кримінальних справах, по яких проведення попереднього слідства було обов'язковим, слідчий, завершивши провадження, направляв справу з обвинувальним висновком прокуророві, який на підставі її перевірки повідомляв суду про свою згоду з обвинувальним висновком, звертався до суду із пропозицією про закриття справи або повертав кримінальну справу слідчому для проведення додаткового розслідування (статті 229–233 КПК УСРР 1922 р.).

У направленій до суду справі призначалося колегіальне розпорядче засідання, під час якого суд з'ясуовував питання щодо обґрунтованості та правильності формулювання обвинувачення, належної кваліфікації діяння, переліку осіб, які викликаються в судове засідання, розгляду клопотань щодо участі у справі захисника, застосування запобіжних заходів тощо. За наслідками розпорядчого засідання суд міг прийняти одне з таких рішень: про закриття справи; про направлення справи на дослідження; про затвердження обвинувального висновку і віддання обвинуваченого до суду (статті 240–244 КПК УСРР 1922 р.). Прийняте судом рішення оформлювалося ухвалою. Важливо, що саме суд у розпорядчому засіданні мав право затверджувати обвинувальний висновок, змінювати його, закривати кримінальну справу після закінчення попереднього слідства.

В оцінках дослідників значення стадії віддання до суду за КПК УСРР 1922 р. полягало в такому: 1) здійсненні судом перевірки обвинувального висновку щодо дотримання вимог закону; 2) вирішенні питання по суті обвинувачення і закритті справи (за наявності для цього підстав); 3) здійсненні дій, необхідних для підготовки справи